

СЛОВО ЗНАК ДИСКУРС

**АНТОЛОГІЯ
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРНО-
КРИТИЧНОЇ
ДУМКИ ХХ СТ.**

ББК 83.3 (0)

С 48

УДК 82.09

Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст./За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — 832 с.

Антологія представляє літературно-критичну думку не в традиційному уявленні, а на перетині теорії літератури, лінгвістики, історії літератури. Читачі мають нагоду пізнати почерез українські переклади відомих авторів, психолінгвістичну теорію, психоаналіз та теорію архетипів, феноменологічну теорію та критику, літературну герменевтику, екзистенціалістську модель у теорії літератури, школу рецептивної естетики, теорію діалогізму, структуралізм і семіотику, постструктуралізм та деконструктивізм, феміністичну теорію та критику, постмодернізм, теорію іронії, постколоніальну теорію і критику.

До всіх представлених творів Фрідріха Ніцше, Томаса Еліота, Анрі Бергсона, Нортропа Фрая, Романа Інгардена, Мартіна Гайдеггера, Ганса-Георга Гадамера, Поля Рікера, Мішеля Фуко, Умберто Еко, Юлії Крістєвої, Едварда Саїда, Річарда Рорті та інших авторів подані загальні вступні статті. Кожна стаття доповнена примітками з інформацією про всіх осіб, що згадувалися в статті.

Антологія пропонує також і термінологічний словник.

Для літературознавців, культурологів, мовознавців, філософів.

Підготовка текстів, приміток, упорядкування

Марії Зубрицької

за співпраці

Лариси Онишкевич та Івана Фізера

Упорядники Антології висловлюють вдячність усім, хто висловив свої зауваження та пропозиції до цього видання

Видання здійснено за підтримки Програми академічних обмінів ім. Вільяма Фулбрайта

Це перевидання Антології появляється завдяки фінансовій допомозі Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці з Фондації Софії і Василя Дмитренків

© М.Зубрицька, передмова, упорядкування та примітки, 1996

© М.Зубрицька, доповнення, 2001

© М.Москаль, художнє оформлення, 1996

© Літопис, 2001

ISBN 966-7007-54-9

СТРУКТУРАЛІЗМ ТА СЕМІОТИКА

Клод Леві-Стросс (1908) – французький етнолог структураліст, засновник структурної антропології, ідеї якого мали великий вплив на розвиток французького структуралізму. Основні праці: «Елементарні структури роду» (*Les Structures élémentaires de la parenté*, 1949), «Структура антропологія» (*Anthropologie structurale*, 1958), «Неосвоєна думка» (*La Pensée sauvage*, 1962), «Сире та приготовлене» (*Le Cru et le cuit*, 1964). У 1935-1939 рр. викладав соціологію у Санта-Паульському університеті (Бразилія) та провадив дослідження серед племен Кадувео і Боро-ро. У 1941-1945 рр. викладав у *Новій школі суспільних досліджень* (Нью-Йорк, США) і в цей період співпрацював із Романом Якобсоном. У 1953-1960 рр. – генеральний секретар *Міжнародної Ради Суспільних Наук*. З 1960 р. професор антропології у *Collège de France*.

Як у ранніх дослідженнях систем споріднености, так і в аналізі систем мітології Леві-Стросс постійно намагається виявити фундаментальні універсальні структури підсвідомости, які шляхом видозміни здатні творити будь-які системи. Підґрунтям методу Леві-Стросса є припущення, що оскільки модель системи конструюють особи, які живуть усередині цієї системи, то такі моделі «мають намір не пояснювати феномени, а усталювати їх» («Структурна антропологія», 281). Свідомо витворювані моделі розглядають спорідненість або мітологічні елементи як такі, що містять значення в собі або про себе; на підсвідомому рівні елементи набувають свого значення тільки через взаємозв'язки з іншими елементами. Усі складники системи взаємозалежні; жодний елемент «не може бути змінений без сутнісної зміни усіх інших елементів» («Структурна антропологія», 279). Зсув центру уваги від свідомости до підсвідомости та наголошування на значенні феномена, який породжується співвідношеннями, переносить роботи Леві-Стросса у сферу структуралізму. Хоч він витворював метод структурального аналізу самостійно, однак знайомство з Романом Якобсоном 1941 р. відкрило йому структуральну лінгвістику, формальні засади якої були близькі до його власного методу, а вже сформована термінологія цієї дисципліни могла застосовуватись і для вивчення інших культурних феноменів.

Згідно з Леві-Строссом, міти не є продуктом соціальних потреб і не творяться з потреби відбити логіку об'єктивної реальности. З уваги на те, що ознакою мітологічного часу є його одночасна синхронність та

діяхронність, Леві-Стросс робить висновок, що міт складається з сукупності всіх своїх версій, тобто не існує єдиної оригінальної головної версії. Лише той аналіз міту можна вважати задовільним, який включає всі відомі варіанти цього міту. Відношення подібностей та розбіжностей версій викриває найважливіші складники міту, які автор, за аналогією з фонемами, означив як мітеми. У книзі «*Неосвоєна думка*» (1962) йдеться про природу мітичної думки, що нагромаджує уявлення через спостереження, а також про класифікацію природних об'єктів на основі відмінностей між ними. Ці уявлення у знаковій системі виконують функцію означника. Аналогом мітичної думки є бриколаж. Як той, хто робить бриколаж, відбирає собі матеріял та засоби з пропозиції, так «примітивний» розум бере ту мережу уявлень, що існує, і видозмінює їх, витворюючи через низку трансформацій нову систему значень. У книзі «*Сире та приготоване*» (1964), що є першим томом чотиритомника «*Мітології*», Леві-Стросс розглянув 187 мітів і показав трансформацію однієї теми, перехід від природи до культури через постійне перелаштовування мережі уявлень, змістом яких є опозиції: сире та приготоване, шум та мовчання, загнивання та розквіт. К. Леві-Стросса критикували за незрозумілі формулювання та за упереджений відбір даних, що залежав від наперед поставленої мети, однак спроба застосувати метод структуральної лінгвістики до етнологічних фактів продемонструвала можливість застосовувати цю систему аналізу і до інших культурних явищ.

Подані нижче фрагменти із праці К. Леві-Стросса «*Міт і значення*» перекладено за виданням: Claude Levi-Strauss. *Myth and Meaning // Conversations with Claude Levi-Strauss*. New York. Schocken Book. 1978.

Марія Зубрицька

МІТ ТА ЗНАЧЕННЯ

Зустріч міту та науки

Дозвольте розпочати з особистого зізнання. Є журнал, який я регулярно читаю щомісяця від першого до останнього рядка, навіть якщо не все там розумію, це – «*Scientific American*». Я прагну бути поінформованим настільки, наскільки це можливо, про все, що з'являється в сучасній науці та у її новітньому розвитку. Отже, моє ставлення до науки не є негативним.

По-друге, існують певні речі, які ми втратили, і, можливо, повинні знову віднайти їх, я не впевнений, що в тому світі, в якому ми живемо, і з тим способом наукового мислення, який ми вимушені наслідувати, насправді можливо відтворити ці речі достеменно так, ніби вони ніколи не були втраченими; однак ми можемо спробувати наблизитися до усвідомлення того, що ці речі існують і що вони важливі.

По-третє, мені видається, що сучасна наука взагалі віддаляється від цих втрачених речей, але все більше й більше намагається реінтегрувати їх у царині наукового обґрунтування. Справжнє провалля, справжнє розмежування між наукою й тим, що ми можемо назвати задля зручної назви «мітичною думкою» (хоч цей вислів не зовсім відповідний), – таке розмежування з'явилося у XVII-XVIII ст. У той час, час Бекона, Декарта, Ньютона та інших, для науки необхідно було вибудувати себе на противагу старій генерації мітичної та містичної думки; існувало переконання, що наука може існувати тільки відвернувшись від світу відчуттів, світу, який ми бачимо, вдихаємо, яким смакуємо та який намацуємо; відчуттєвий світ був оманливий, тоді як реальний світ був світом математичних властивостей, його можна було досягнути тільки інтелектом, і він цілковито суперечив неправдивим свідченням відчуттів. Це було, напевно, необхідне зрушення, бо досвід показує нам, що завдяки цьому відмежуванню (цій схизмі, якщо хочете) наукова думка змогла конституюватися.

Видається мені тепер (але ж, звичайно, я промовляю не як науковець – бо я не фізик, не біолог, не хімік), що сучасна наука прямує до подолання цієї прірви; і все більше й більше відчуттєвих даних підлягають включенню у наукове пояснення як такі, що мають значення, істинність і які можна пояснити. Структуралізм або те, що розуміємо під цим словом, сприймають як щось цілковито нове і водночас революційне.

Це, гадаю, подвійна помилка. Насамперед тому, що навіть у гуманітарній сфері це зовсім не новинка. Цей напрямок мислення добре прослідковується від часів Ренесансу до XIX ст. і до сьогоднішніх днів. Таке твердження є помилковим і з інших міркувань те, що ми називаємо структуралізмом у сфері лінгвістики або антропології, чи ще десь інде, є не що інше, як дуже бліда та слабка імітація того, що завжди проробляли «класичні науки».

Наука має тільки два шляхи дослідження: шлях редукціоністський та шлях структуралістський. Редукціоністський він тоді, коли вдається виявити, що дуже складні явища одного рівня можуть бути зведеними до простіших явищ інших рівнів. Наприклад, у житті є багато такого, що може бути зведеним до фізико-хімічних процесів, які пояснюють щось почасти, однак не все. А коли ми стикаємося з явищем надто складним для того, щоб звести його до явищ нижчого порядку, то тоді можемо підступити до нього з позицій аналізу його взаємовідношень. Тобто намагатись збагнути, якого ґатунку своєрідну систему вони витворюють. Це є точнісінько те саме, що ми намагаємось вчинити у лінгвістиці, в антропології та у різних інших ділянках.

Задля аргументу персоніфікуймо природу: це правда, що Природа має до вибору обмежений набір прийомів, і різновиди прийому, застосованого Природою на одному рівні дійсності, неодмінно відтворюються на різних інших рівнях. Приклад генетичного коду тут дуже доречний; добре відомо, що коли біологи та генетики мають клопоти з описом того, що відкрили, то вони не можуть вчинити нічого кращого, аніж запозичити мову лінгвістики й говорити про слова, фрази акцентуацію та пунктуаційні знаки і тощо. Я зовсім не вважаю, що це рівнозначні речі звичайно ні. Однак це ідентичні проблеми, що з'являються на двох різних рівнях дійсності.

Я завжди був далекий від думки редукувати культуру до природи, як говориться в нашому антропологічному жаргоні, однак усе, що ми спостерігаємо на рівні культури з формального погляду є явищами того самого ґатунку (зовсім не маю на увазі субстанційний аспект). Зрештою, ми можемо окреслити проблему що спостерігається на рівні природи, також і для розуму, хоч, звичайно, культурне є значно складнішим і звернене до значно більшої кількості різновидів. Я не прагну до створення власної філософії чи навіть теорії. З дитинства я був занепокоєний чимось, назвімо його безладдя. І моє перше скерування було спробувати поза тим зримим безладом відшукати лад. І коли після дослідження систем споріднености та правил одруження, я звернув увагу на мітологію, а це також сталося випадково, зовсім не умисно), то і там виявився точнісінько та ж сама проблема. Мітичні оповіді є або видаються випадковими, позбавленими сенсу, абсурдними, однак схоже, вони пов-

торюються по всьому світові. Для якогось певного місця «химерний» витвір розуму міг би бути унікальним, але ви б не змогли виявити той самий витвір у зовсім різних місцях. Моє завдання полягало у намаганні визначити чи був якийсь лад поза цим видимим безладдям, і тільки. І я не стверджую, що із цього мусили б бути «витягнені» якісь позитивні висновки.

Гадаю, не знаючи ладу, зовсім неможливо збагнути значення. У семантиці є щось дуже дивне, воно полягає у тому, що слово «значення» у лінгвістиці є словом, значення якого віднайти чи не найважче. Що означає «значити»? Як на мене, то єдина відповідь, яку ми можемо дати, є та, що «значити» означає можливість перекласти будь-який різновид даних іншою мовою. Під іншою мовою я не маю на увазі, наприклад, французьку чи німецьку, але інші слова на іншому рівні. Зрештою, цей переклад є тим що, як очікується, дасть вам словник: значення слова виражене незначною мірою на дещо іншому рівні, іншими словами, що є ізоморфними зі словом чи виразом, який ви намагаєтесь зрозуміти. А чим був би переклад без правил? Його годі було б зрозуміти. Бо ж ви не можете замінити жодне слово жодним іншим словом, або речення жодним іншим реченням ви мусите дотримуватися правил перекладу. Говорити про правила та про значення означає говорити про ті ж самі речі. Коли оглянути всі інтелектуальні здобутки людства наскільки вони зафіксовані у світі, то спільний знаменник тут завжди демонструватиме певний тип ладу. Якщо це свідчить про необхідність ладу у сфері людської свідомості, і оскільки, зрештою, людський розум є лише часткою світобудови, то потреба, очевидно, існує, бо ж у світобудові є певний лад, світ не є хаосом.

Я намагався тут ствердити, що є розділення – неминуче розділення – поміж науковою думкою і тим, що я назвав логікою конкретного. Йдеться про повагу до відчуттєвих фактів і використання їх на протиповагу до уявлень та символів тощо. Ми є свідками часу, коли це розділення, мабуть, може бути подолане або скасоване, оскільки сучасна наука, видається, здатна прогресувати не тільки в її традиційному руслі, просуваючись вперед і вперед, та все в одному вузькому каналі, але і розширюючи той канал, залучаючи у свій обсяг величезну кількість проблем, які до цього часу залишались осторонь. З цього огляду мене можуть критикувати ті, хто вважає науку «науковою», або ті, хто сліпо вірить у науку, хто вважає, що наука здатна достеменно розв'язати усі проблеми. Звичайно, я цьому не вірю, бо не можу собі уявити, що настає день, коли наука стане довершеною і всеосяжною. Завжди з'являтимуться нові проблеми, і в тому ритмі, в якому наука зможе розв'язувати проблеми, що вважалися десятки років чи століть тому філософськими, виникатимуть нові проблеми, які досі не вирізнялися як такі. Завжди

існуватиме прірва між тією відповіддю, яку може дати наука, і тим новим запитанням, що порушить ця відповідь. Отже, я не є «науковим» у такому розумінні. Наука ніколи не дасть нам всі відповіді. І що ми можемо намагатися зробити, то дуже повільно збільшувати кількість і якість відповідей, які можемо дати, і, думаю, це можна зробити тільки за допомогою науки.

«Примітивне» мислення та «цивілізований» розум

Ми вже зазначали, що, оскільки мислимо науковими категоріями, то використовуємо дуже незначну кількість своєї розумової потуги. Вживаємо лише те, що вимагає наша професія, заняття або поточні обставини, в яких ми опинилися. А якщо когось втягнуто на двадцять чи й більше років у середовище, де діють міти або системи спорідненості, то він використовуватиме потрібну тут частину своєї розумової потуги. Але ми не можемо стверджувати, що кожного з нас цікавлять цілковито ті ж самі речі, отже, кожний із нас використовує певну частину своєї розумової потуги, залежно від потреб та інтересів.

Сьогодні ми використовуємо більше чи менше нашого розумового потенціалу, ніж використовували в минулому, але це не достеменно той самий тип розумової обдарованості, що був раніше. Наприклад, ми використовуємо значно менше відчуттєвих можливостей, аніж дано нам від природи. Коли я писав першу версію книги *«Mythologiques»*, то зіткнувся із проблемою, яка була для мене загадковою. Виглядало, що існувало звичайнісіньке плем'я, котре вміло бачити Венеру в повний світловий день; це видалося мені неможливим і неймовірним. Я звернувся до професійних астрономів, вони відповіли, що люди, певна річ, не здатні бачити Венеру вдень, однак тепер, коли ми знаємо, скільки світла Венера випромінює за повний світловий день, то не можна заперечувати, що деякі люди на це здатні. Пізніше я розглядав старі навігаційні записи, що належать вже нашій культурі, і видавалося мені що моряки тих часів прекрасно бачили планету впродовж цілого дня. Можливо, ми і сьогодні могли б робити це, якби мали тренований зір. Те ж саме відбувається і з нашими знаннями про рослини чи тварин. Люди, що не мають писемності, володіють напрочуд точними даними про довкілля та про свої можливості. Ми це втратили, але втратили не даремно, адже тепер ми можемо керувати машиною без загрози розбитися в будь-яку мить, або ввечері можемо увімкнути телевізор чи радіо. Це свідчить про тренування таких розумових здібностей, яких «примітивні» люди не мали, бо вони їх не потребували. Мені видається, що, маючи такий потенціал, вони могли б при бажанні якісно змінити свою свідомість, однак це не було потрібне при їхньому способі життя та

зв'язку з природою. Ви не можете володіти водночас усіма розумовими можливостями людства. Достатньо використовувати лише маленьку частку, але ця частка, залежно від того, в межі якої культури ви потрапили, має неоднакову вартість. Ось і все.

Незважаючи на культурну розбіжність між декількома частинами людства, людський розум скрізь однаковий і має однакові здібності, це – один із багатьох висновків антропологічних досліджень. Гадаю, це загально визнано. Я не думаю, що культури повинні намагатися систематично й методично відмежовуватися одна від одної. Відомо, що протягом сотні тисяч років населення Землі було нечисельним; малі групки людей жили ізольовано одна від одної, і це було природньо, що вони розвинули ознаки окремішності й стали відрізнятися одні від одних. Це не було метою. Це простий вислід умов, які переважали протягом надзвичайно довгого часу.

Я не хочу також навести вас на думку, що розбіжності є чимось шкідливим та що вони повинні бути подолані. Насправді розбіжності надзвичайно плодючі. Саме завдяки їм відбувається прогрес. А реально нам тепер загрожує те, що можна назвати суперзв'язком, – ситуація, за якої в одній частині світу знають достеменно про все, що діється в інших частинах. Щоб культура була насправді собою і продукувала щось, треба, аби вона та її члени усвідомлювали свою інакшість чи навіть вибраність; тільки за умов недостатнього зв'язку культура нічого не може продукувати. Тепер нам загрожує перспектива перетворитися у споживачів, які здатні спожити будь-що, з будь-якої точки планети і з будь-якої культури, але при цьому втрачаючи свою автентичність.

Сьогодні не важко уявити час, коли всю Землю оповіє тільки одна культура, одна цивілізація. Але я не вірю, що таке трапиться, бо постійно взаємодіють взаємозаперечувальні тенденції – з одного боку до гомогенізації, а з іншого, – до нових розділень. Що більше цивілізація гомогенізується, то яскравішими стають внутрішні ознаки розмежування; і що здобувається на одному рівні – відразу втрачається на іншому. Це тільки моє уявлення, я не маю жодних очевидних доказів щодо функціонування цієї діалектики. Але я справді не бачу, як людство могло б жити без декількох внутрішніх розбіжностей. А тепер давайте розглянемо міт із Західної Канади про ската: скат намагався захопити чи приборкати Південний Вітер і успішно зробив це. Ця історія з часів ще задовго до появи людства на Землі, тобто з часів, коли між тваринами й людьми не було справжньої різниці; істоти були напівлюдьми-напівтваринами. Цим істотам страшенно надокучали вітри, бо вітри, зокрема погані вітри, віяли безперестанку, й істоти не могли ані ловити рибу, ані збирати на узбережжі черепашок. Тоді вони вирішили битися з вітрами й приборкати їх. У мандрах за Вітрами взяло участь

кілька людино-тварин чи то тварино-людей, серед них був і скат, він відіграв дуже важливу роль у захопленні Південного Вітру. Південний Вітер звільнили тільки після обіцянки не віяти постійно, а тільки час від часу, в певні періоди. Відтоді лише у певні пори року або щодругий день віяв Південний Вітер; протягом решти часу людство могло займатися своїми справами. Певна річ, цієї історії ніколи не було. Але ми не повинні переконувати себе, що все це цілковита дурниця або химерна гра уяви, збурена білою гарячкою. Ми мусимо поставитися до цього серйозно і запитати себе: а чому саме скат і чому саме Південний Вітер?

Якщо ви уважно придивитесь до мітологічного матеріялу точнісінько, як він переповідався, то зможете зауважити, що скатові дії залежать від двох виразних ознак. Перша з них криється у тому, що скат – риба, і, як і всі плоскі риби, гладкий знизу й шорсткий на звороті. Й інша ознака, що допомагає скатові уникати ударів у битві з іншими тваринами, – він дуже великий, якщо на нього дивитися згори чи зісподу, й неймовірно тонкий, якщо його споглядати збоку. Противник думає собі, що поцілити в ската стрілою і вбити його дуже легко, однак у мить, коли стріла майже досягає мети, скат може несподівано повернутися, зісковзнути й показати профіль, у який, певна річ, поцілити неможливо, отак він і уникає ударів. Отже, вибір випав на ската, бо ця тварина може демонструвати лише дві відповіді, залежно від ракурсу споглядання, опишімо їх термінами кібернетики, тільки «так» або «ні». Це є здатність двох перервних станів, і один із них позитивний, а інший – негативний. Використання образу ската в цьому міті (хоч, повірте, я би не хотів зловживати цією подібністю) нагадує систему сучасних комп'ютерів, які, використовуючи просте чергування відповідей «так» та «ні», розв'язують дуже складні проблеми.

Хоч із емпіричного погляду абсолютно неймовірно, щоб риба боролася з вітром, все ж апріорі ми можемо пояснити, чому цей запозичений зі щоденного досвіду образ таки міг бути використаний. У цьому і полягає своєрідність мітичного мислення, що воно за певних умов відіграє роль концептуального мислення: тварина, яка може бути використана як те, що я називаю двійковим кодом, із логічної точки зору може бути пов'язана з проблемою, що також є подвійною. Якщо Південний Вітер віє щодня упродовж року, то життя людства неможливе. Але якщо він віятиме щодругий день – один день «так», а другий «ні», – то стає можливим різновид компромісу між потребами людства та умовами, що домінують у світі природи. Отже, при раціональному підході виявляється спорідненість між образом ската та проблемою, яку намагався вирішити міт. Оповідь не є правдивою з наукового погляду, але ми можемо зрозуміти сенс цього міту лише тепер, коли у світі науки з'явилися кібернетика й комп'ютери, і ми можемо чітко зрозуміти суть двійкової систе-

ми, хоча її й дотепер демонстрували нам різноманітними способами – через конкретні об'єкти чи через мітичні істоти. Отже, насправді не існує жодного розриву між мітологією й наукою. І тільки розвиток наукового мислення уможливив розуміння міту, до котрого ми були абсолютно сліпі, доки ми не ознайомилися з поняттям двійкового коду.

А тепер хочу наголосити, що я не вважаю наукову й мітичну аргументацію рівноцінними. І велич та переваги наукового пояснення криються не тільки в прагматичних та інтелектуальних досягненнях науки, але, також, і в обставині, котру ми щораз частіше спостерігаємо: наука здатна довести не тільки свою значущість, але також і вартісність, у певному сенсі, мітологічного мислення. Важливо те, що ми дедалі більше цікавимося цим якісним аспектом, і наука, яка від XVII до XIX ст. пропагувала тільки кількісний підхід, починає возз'єднуватися також і з якісними аспектами реальності. Безсумнівно, це дозволить зрозуміти нам силу-силенну образів мітологічного мислення, які досі відкидали як беззмістовні та абсурдні. І ця тенденція приведе нас до усвідомлення, що між життям та думкою не існує бездонної прірви, котру стверджував як очевидність філософський дуалізм XVII ст. Якщо ми повіримо, що вміст нашої свідомості, ні за природою, ані за походженням не відрізняється від основних виявів самого життя, і якщо повіримо, що немає неподоланної прірви між людством, з одного боку, та всіма іншими живими істотами (не тільки тваринами, але й рослинами), з іншого, – тоді, можливо, ми досягнемо більшої мудрости, ніж сподівалися.

Коли міт стає історією

Ця тема ставить перед мітологом дві проблеми. Одна з них – великої ваги теоретична проблема, бо переглядаючи опубліковані матеріяли як із Північної, так і з Південної Америки, або з будь-яких інших країв світу, ви виявите, що буває мітичний матеріял двох різновидів. Часом антрополог записує міти, котрі нагадують, скажемо так, клаптики та латки: непов'язані оповіді йдуть одна за одною без будь-яких виразних злучень поміж собою. В інших випадках маємо послідовно узгоджені мітологічні оповіді, всі вони розділені на частини, що змінюють одна одну в логічній послідовності, як це у місцевості Ваупес у Колумбії.

І з цього постає запитання що ж означає «збірка оповідей»? Це може означати дві різні речі. Це може означати, наприклад, що пов'язаність оповідей, на кшталт саг, є оригінальним станом. А коли натрапляємо на міти як непов'язані складові, то це – наслідок процесу псування та розкладу, тобто ми натрапили на розкидані елементи того, що було раніше сповненою сенсу цілістю. Однак можемо гіпотетично припустити також і

те, що архаїчним є власне стан непов'язаних оповідей, що їх у певну послідовність привели туземні мудреці та філософи (такі філософи були не всюди, тільки у деяких спільнотах). У нас, наприклад, точнісінько та ж сама проблема з Біблією, бо, як видається, її необроблений матеріал складався з непов'язаних елементів, і тільки вчені філософи злучили їх разом, витворюючи неперервну оповідь. Було б вкрай важливо зрозуміти, чи серед людей без писемности, яких досліджують антропологи, ситуація така ж, як у нас із Біблією, чи ж цілковито інша.

Друга проблема, хоч і також теоретична, однак має практичніший характер. Раніше, десь наприкінці XIX і на початку XX ст., мітологічний матеріал збирали переважно антропологи, тобто люди ззовні. Безперечно, часто, а в Канаді особливо, було чимало місцевих співробітників. Дозвольте мені для прикладу послатися на випадок Франца Боаса, який мав квакіютльського помічника Джорджа Ганта (фактично, він був не цілком квакіютль, бо народжений від батька шотландця і матері з племені тлінгіт, однак зростав поміж квакіютлями, одружився там і цілком зрісся з цією культурою). А для дослідження цімшіян Боас мав Генрі Тейта, письменного цімшіянця. А Моріус Барб'ю мав Вільяма Бенъюна, який теж був письменним цімшіянцем. Отож, від самих початків була забезпечена співпраця з місцевими жителями. Однак факт, що Гант, Тейт і Бенъюн працювали під проводом антропологів. Тобто вони самі були перетворені в антропологів. Звичайно, вони знали щонайкращі легенди, традиції власного клану, родоводу, і все ж були зацікавлені також і в збиранні фактів з інших сімей, інших кланів тощо. Коли подивитися на цей велетенський корпус індіанської мітології, скажімо, на *«Цімшіянську мітологію»* Боаса та Тейта або тексти племені Квакіютль, які зібрав Гант, а впорядкував, видав та переклав Боас, ми знайдемо більш-менш ту саму організацію матеріалу, бо це є спосіб подачі, який запропонували антропологи: наприклад, спершу космологічні та космогонічні міти, а згодом те, що можна розглядати як легендарну традицію та родинні оповіді.

І так трапилося, що цю роботу, започатковану антропологами, індіанці тепер використовують для себе з різною метою, наприклад, для навчання дітей у початкових школах рідної мови та мітології. Я зрозумів, що тепер для них це дуже важливо. Інша мета, для чого використовувались легендарні традиції, є обґрунтування претензій до білих людей – претензій територіяльних, політичних тощо.

А з таким різновидом даних можемо зробити своєрідний експеримент: порівняємо матеріал, зібраний антропологами, з матеріалом, що збрали та опублікували безпосередньо індіанці. Я би не казав «зібраний» у властивому розумінні, бо замість того, щоб на основі відомостей із кількох родин, кількох кланів, кількох родоводів, сполучаючи разом

та зіставляючи одне з одним, вимальовувати традиції, те, що маємо в цих двох книгах, є насправду історія однієї родини, одного клану, опублікована одним із їхніх нащадків.

Питання стоїть так: де закінчується мітологія і починається історія? Випадок з історією без архівів є для нас цілковито новим, адже тут, певна річ, немає писаних документів, а є лише усна традиція, що претендує стати водночас й історією. Отже, коли порівняти ці дві історії, перша з яких зафіксована в середній течії Скіни у вождя Райта, а іншу записав і опублікував вождь Гаріс із родини верхньої течії Скіни в місцевості Газелтон, то ми знайдемо подібність, але знайдемо і розбіжності. У зібранні вождя Райта маємо те, що я би назвав походженням безладу: впродовж усієї оповіді пояснюється, чому після своєї першопояви якийсь певний клан чи рід, чи група родів мусить перейти надзвичайно багато випробовувань, зазнає часом успіху, а часом невдач, будучи неухильно припроваджуваною до катастрофічного завершення. Це вкрай песимістична оповідь, справжня історія падіння. У записах вождя Гаріса панує цілком інший погляд, бо книга виявляється засадничо припасована до пояснення генези соціального ладу (який був соціальним в історичний час і все ще закріплений, так би мовити, у кількох іменах, титулах і привілеях, які певна особа, зайнявши визначне місце у своєму роді та клані, накопичила через успадкування). Отже, це виглядає так, ніби діяхронічна тяглість подій одночасно проєктувалася на екран сучасності, шматок за шматком відтворюючи синхронічний лад, який існує і демонструється низкою імен та привілеїв певної особи.

Обидві оповіді, обидві книги приємно вражають, і щиро кажучи, є солідними речами; але з погляду антрополога їхнє головне завдання полягає у тому, щоб продемонструвати ознаки певної історії, яка цілком відрізняється від нашої. Історія в тому розумінні, в якому вживаємо це слово ми, повністю ґрунтується на письмових документах, тоді як ці дві історії є, вочевидь, документами незаписуваними або записаними частково. І коли я намагався порівняти їх, мене вразило те, що обидві вони починаються з опису мітичних чи, можливо, історичних часів (я не знаю яких саме, може цю проблему розв'яжуть археологи), з тих часів, коли у верхів'ях Скіни, поблизу теперішнього Газелтона, було велике місто, назву котрого Барб'ю зафіксував як Тенлагам, і з опису подій, що трапилися там. Практично в обидвох книжках йдеться про одну подію пояснюється, що місто було зруйноване, залишки людей вирушили в дорогу і почалися їхні нелегкі мандри по Скіні.

Звичайно, це могла бути історична подія, однак, якщо пильніше придивитися як вона тлумачена, то виявиться, що тип події той самий, але не деталі. Наприклад, згідно з текстом, спочатку могла відбутися сутичка між двома поселеннями або двома містами, спричинена подружньою

зрадою. Однак у самій оповіді може йтися або про те, що чоловік убив коханця своєї дружини, або, що брат убив коханця сестри або що чоловік убиває дружину, бо вона мала коханця. Отже, як бачите, маємо пояснювальну комірку її базова *структура* однакова, та не однаковий *вміст* комірки, він може змінюватися, отже; це є різновид, так би мовити, міні-міту, бо оповідь є дуже коротка і дуже насичена, однак все ще зберігає прикмети міту, тому й можемо спостерігати різні її видозміни. Коли один елемент трансформується, тоді інші складові мусять бути переміщені відповідно. Це перше, що цікавить мене в кланових оповідях.

Другий аспект полягає у тому, що ці історії дуже часто повторюються; той самий тип події може застосовуватися декілька разів для пояснення різних інших випадків. Вражаючим є, наприклад, те, що в історіях із окремішньої традиції вождя Райта і окремішньої традиції вождя Гаріса ми натрапляємо на однакові випадки, але вони не відбуваються в однакових місцях, не впливають на тих самих людей і, дуже можливо, не стосуються одного й того ж історичного періоду. Читаючи ці книги, ми виявили, що опозиція – звичайна опозиція між мітологією та історією, що її ми за звичкою виділяємо, аж ніяк не вирізнена остаточно, існує ще проміжний рівень. Мітологія – статична, ми знаходимо однакові мітичні елементи, поєднувані між собою ще і ще раз, але вони перебувають у закритій системі на противагу скажімо, до історії, яка є відкритою системою. Відкритість історії забезпечена незліченною кількістю способів, за якими мітичні комірки (або пояснювальні комірки що первинно були мітичними) можуть бути відповідно розміщені або переміщені. Це показує, що використовуючи однаковий матеріал, адже він є видом спільного спадку або спільної спадщини усіх груп, усіх кланів або ж усіх родоводів, можна попри те успішно вибудувати першопочаткове пояснення кожного з них.

Коли ми намагаємось створити наукову історію, то чи насправді робимо тоді щось наукове, чи залишаємося у сідлі власної мітології, намагаючись видати її за чистісіньку історію? Надзвичайно цікаво спостерігати, як у Північній, так і в Південній Америці, і насправді всюди у світі, як індивід, котрий посідає за законом чи через успадкування певну сукупність мітології або легендарної традиції своєї групи, тож як такий індивід реагує, почувши іншу версію, відтворену кимось з іншої родини, іншого клану чи родоvodu, адже версії у деталях подібні, однак в інших деталях вкрай відмінні. Ми могли б собі припустити, що мало ймовірно, щоб два не однакові зібрання були водночас правдивими. Та попри це, за певних обумовленостей їх можна прийняти за правду. Єдиною їх відмінністю є те, що одне зібрання продумане краще та ретельніше, аніж інше. З іншого огляду, обидва зібрання можуть бути розглянуті як однаково дієздатні, бо розбіжності між ними як такі не схоплюються.

Я недалекокий від віри у те, що в наших суспільствах історія замінила мітологію і виконує таку ж функцію; і що для спільнот без письма і без архівів мета мітології – забезпечення майбутнього, котре повинно залишитися вірним теперішньому та минулому (наскільки це можливо, бо повний збіг, очевидно, неможливий). Однак для нас майбутнє мусить бути завше іншим, і щораз більше відмінним від теперішнього, деякі відмінності залежатимуть, певна річ, від наших політичних вподобань. Прірва, що існує, як ми уявляємо, між мітологією та історією, повинна бути подолана через вивчення історії, яка зовсім не є відокремленням, а продовженням мітології.

Міт та музика

Взаємозв'язок між мітом та музикою, на якому я стільки наполягав у першому розділі книги *«Сире та приготоване»*, а також в останньому розділі *«L'Нотте ну»* («Гола людина» – прим. перекл.) став темою, що започаткувала чи не найбільші непорозуміння, особливо в англomовному світі, хоч і у Франції теж, бо вважалось, що цей взаємозв'язок цілком умовний. Мені видавалося навпаки, що існував не тільки один, а два відмінні типи взаємозв'язку: перший – зв'язок подібності, другий – дотичності, а насправді – це одне і те ж. Але суті цього останнього я ніяк не міг зрозуміти, і першим примусив звернути на себе увагу зв'язок подібності. Я намагатимусь пояснити це так.

Стосовно аспекту подібності мій головний пункт полягав у тому, що як і музичну партитуру, міт неможливо розглядати як послідовну узгоджуваність. Ось чому мусимо усвідомити, що читаючи міт як оповідання чи газетну статтю, тобто рядок за рядком, зліва направо, ми не зрозуміємо міту, бо його ми мусимо схопити як цілість і зрозуміти, що основне значення передане не послідовними подіями, а, якщо можна так сказати, в'язанкою подій, навіть якщо ці події з'явилися в самій оповіді у різний час. Таким чином, ми можемо читати міт більш-менш так, як читаємо оркестрову партитуру: не рядок за рядком, а розуміючи, що мусимо охопити цілу сторінку, бо те, що написано в першому рядку на початку сторінки, набуває значення тільки тоді, коли взяти до уваги, що це лише частина або частка написаного знизу в другому рядку, в третьому рядку і так далі. Тобто ми повинні читати не тільки зліва направо, але й вертикально, згори додолу. Мусимо зрозуміти, що кожна сторінка є цілістю. І тільки якщо ставитись до міту так, ніби він оркестрова партитура, написана рядок за рядком, тоді ми можемо зрозуміти його як цілість, і саме таким чином зможемо виявити значення міту.

Чому і як це трапилось? Мені здається, що це і є другий аспект, аспект дотичності, який дасть нам визначальний ключ. Це було при-

близно тоді, коли мітична думка, я би не казав пропала чи зникла, радше перейшла в підґрунтя західної думки, що трапилось у часи Ренесансу та у XVII ст.; ці перші романи, що почали з'являтися замість оповідань, теж вибудовувались за моделлю мітології. І це трапилось саме тоді, коли з'явилися славетні музичні стилі, якими відзначилося XVII сторіччя і ще більше XVIII-XIX ст.

Було вірогідно, що саме музика цілковито змінила свій традиційний образ, щоб взяти на себе функції (інтелектуальну, рівно ж як і емоційну), від яких приблизно у той самий час відмовилася мітична думка. Коли вже я говорю про музику, то мушу, певна річ, визначитися з термінами. Музика, що перейняла традиційну функцію мітології, не є якимось особливим типом музики, це звичайна музика, як вона з'явилася в західній цивілізації на початку XVII ст. з Фрескобальді, а на початку XVIII сторіччя разом із Бахом; музикою, яка досягла свого повного розвитку з Моцартом, Бетговенем та Ваґнером у XVIII-XIX ст.

Щоб пояснити це твердження, дозвольте запропонувати конкретний приклад із Ваґнерової тетралогії «Кільце». Однією із найважливіших тем тетралогії є тема, яку ми називаємо по-французьки «*le theme de la renunciation a l'amour*» – зречення любови. Добре відомо, що ця тема появилася найперше в «Золоті Рейна», у місці, де рейнські діви говорять про Альберіха, що він може здобути золото тільки тоді, коли відмовиться від усіх видів людської любови. Цей найперший музичний мотив є знаком Альберіхові, знаком, даним в ту саму мить, коли він каже, що бере золото і відмовляється від любови раз і назавжди. Усе це очевидно і просто, буквальный сенс цієї теми: Альберіх відмовляється від кохання.

Тепер другий вражаючий та важливий момент, де ця тема з'являється знову: у «Валькіріях», за обставин, які абсолютно не надаються витлумаченню, не зрозуміла причина, чому ця тема тут з'явилася. У мить, коли закоханий Зигмунд саме виявив, що Зиглінда – його сестра, і саме коли вони збираються вступити в інцестуальні взаємини, в ту мить, завдяки вгородженому у дерево мечеві, який Зигмунд намагається дістати, знову виникає тема відмови від кохання. Це – своєрідна таємниця, бо в цю мить Зигмунд зовсім не відмовляється від кохання, він чинить цілком протилежне, вперше в житті пізнаючи любов зі своєю сестрою Зигліндою.

Втретє ця тема з'явилася також у «Валькіріях», в останньому акті, коли Вотан, король богів, прирікає свою доньку Брунгільду до безперервного чарівного сну й загороджує її вогнем. Ми гадаємо, що Вотан теж відмовляється від любови, адже він відмовляється від любови до своєї доньки. Однак це не дуже переконує.

Отже, бачимо, що маємо ту ж проблему, що і в мітології, тобто маємо тему, в цьому випадку музичну, замість мітологічної, яка з'являється у трьох різних моментах у дуже довгій оповіді: одна – на початку, інша – посередині, а третя – наприкінці, якщо задля аргументу, обмежитися двома першими операми «Кільця». Я хотів би показати, що єдиний спосіб зрозуміти цей таємничий повтор теми (хоч повтори здаються дуже різними) полягає у тому, щоб накласти ці три події, нагромадити їх одна на одну і намагатись визначити, чи не могли б вони бути потрактовані як одна й та ж подія.

І так ми виявимо: у трьох різних випадках фігурує скарб, який потрібно витягнути чи викрасти звідти, куди він був запроторений. Є золото, що зав'язло у глибинах Рейну. Є меч, що зав'яз у дереві, символічному дереві життя або світовому дереві. І є жінка Брунгільда, яку потрібно витягнути з вогню. Повторювання теми наводить нас на думку, що золото, меч та Брунгільда – це одне й те ж: золото як ознака торжества сили, меч як ознака торжества кохання, якщо можна так сказати. І те, що ми маємо приклад узгодженості між золотом, мечем та жінкою є, по суті, найкращим поясненням, яке ми можемо мати; ось чому наприкінці «Присмерку Богів» завдяки Брунгільді золото повернеться до Рейну; всі вони одне і те саме, але розглянуте під різними кутами зору.

Інші моменти сюжету також стають зрозумілими. Наприклад, хоч Альберіх відмовився від кохання, пізніше завдяки золоту, він зможе звабити жінку, яка народить йому сина, Гагена. І завдяки перемозі свого меча, Зигмунд також породив сина, який став Зигфрідом. Отже, повторення теми показало нам щось, що ніколи не пояснювалося в поемах: існує подвійний зв'язок між зрадником Гагеном і героєм Зигфрідом. Вони надзвичайно схожі. Це також пояснює, чому стало можливим, що Зигфрід і Гаген, або, точніше, спершу сам Зигфрід, а потім під виглядом Гагена, в різні моменти оповіді здобули Брунгільду.

Я міг би так продовжувати ще довго, однак, можливо, цих прикладів достатньо, щоб пояснити подібність методу при аналізі міту та слуханні музики. Коли ми прислухаємося до музики, то чуємо щось, що продовжується від початку до кінця і розвивається в часі. Прислухаємося до симфонії симфонія має початок, має середину і має кінець, однак я не зрозумів би нічого у цій симфонії і не отримав би від неї жодного задоволення, якби не зміг у кожному мить відзначати, що прозвучало раніше і що звучить тепер, і так підтримувати дух цілності музики. Якщо візьмемо музичну формулу теми та її варіацій, то зможемо вловити й відчуті її лише тоді, коли упродовж кожної варіації триматимемо у свідомості тему, яку прослухали першою. Кожна варіація має свій присмак, і якщо підсвідомо ви можете накладати її на попередню варіацію, тоді ви таки почули її.

Отже, є різновид постійної реконструкції, що міститься у свідомості слухача музики або ж слухача мітичної оповіді. Це не тільки загальна подібність. Таку подібність відкривають новітні музичні форми. Тому музика стає лише нововідкритими структурами, які вже до того існували на мітичному рівні.

Наприклад, вражає, що fuga, як вона була усталена за часів Баха, достовірно демонструє, як працює певний тип мітів. А саме ті специфічні міти, у яких йдеться про двох героїв або ж двох груп героїв. Скажімо, якщо це якнайбільше спростити, то один добрий, а інший – поганий. У міті розповідається, як одна група намагається уникнути іншої групи героїв або втекти від неї; отже, маєте переслідування однієї групи іншою, часом група А приєднує групу Б, часом група Б втікає – все як у фузі. Це те, що ми називаємо по французьки *«le sujet et la reponse»*. Антитеза чи антифонія продовжується крізь оповідь, аж доти, де обидві групи повністю спантеличуються та розгублюються – еквівалент «стретти» у фузі; тоді фінальне рішення або кульмінація цього конфлікту демонструється як сполучення двох засад, що перебувають у протистоянні протягом цілого міту. Це міг би бути конфлікт між горішніми та долішніми силами, небом та землею, або сонцем і підземними силами тощо. Мітичне рішення сполучитись за своєю структурою дуже подібне до акордів, що розпочинають і завершують музичний твір, для них пропонується також поєднання крайностей, котрі тут остаточно поєднуються. Це могло б бути показано і мітами чи групами мітів, що сконструйовані як соната чи симфонія, чи рондо або ж токато, або будь-яка з музичних форм, які музика насправді не винаходила, а несвідомо взяла зі структури міту.

Порівняння музики та мови є вкрай оманливим, бо мова та музика водночас і схожі, і розбіжні. Сучасні лінгвісти, наприклад, повідомили нам, що базовими елементами мови є фонемі, тобто ті звуки, що ми неправильно зображаємо буквами, які самі собою не мають сенсу, але поєднуються, вирізняючись у значення. Ми можемо сказати те саме про музичні ноти. Ноти А, В, С, D тощо самі собою не мають значення, це просто ноти. І тільки їхня комбінація творить музику. Отже, можна цілком достовірно сказати, що коли мова має фонемі як найпростіший матеріал, то у музиці є щось, що по-французьки я назвав би *«soneme»*. Це – подібність.

Якщо ж подумати про наступний крок або наступний рівень у мові, то можна виявити, що фонемі поєднуються, щоб витворити слова, а слова поєднуються, щоб витворити речення. Але в музиці слів немає: поєднується найпростіший матеріал – ноти, а те, що ми отримуємо насамперед, виявилось реченням – мелодійною фразою. Отже, коли у мові маємо три чітко окреслених рівні: фонемі поєднуються і творять слова,

слова поєднуються і створюють речення, то в музиці з нотами робиться таке саме, як і з фонемами, але ви втрачаєте словесний рівень і перемістите безпосередньо до речення.

Тепер ви можете порівняти мітологію як із музикою, так і з мовою, та різниця ось у чому: у мітології немає фонем, а найпростіші елементи – це слова. А якщо взяти мову як парадигму, то парадигма складається по-перше, з фонем, по-друге, зі слів, по-третє – з речень. У музиці маємо відповідник до фонем і відповідник до речень, але ви не маєте відповідника до слів. У миті ви маєте відповідник до слів, відповідник до речень, однак не маєте відповідника до фонем. Отже, в обох випадках один рівень втрачено.

Якщо ми намагаємося зрозуміти взаємовідношення між мовою, митом та музикою, то можемо це робити використовуючи мову як відправну точку, і тоді видно, що музика, з одного боку, а мітологія, з іншого, обидві вийшли з мов, але розвивалися нарівно у відмінних напрямках: що музика наголошує на аспекті звучання, який вже присутній у мові, тоді як мітологія наголошує на аспекті значення, на сенсі, який також присутній у мові.

Фердінанд де Соссюр показав нам, що мова витворюється з несумісних елементів, які, з одного боку, є звуками, а з іншого, – значеннями. І мій приятель Роман Якобсон саме опублікував невелику книжечку *«Le Son et le Sens»* як два нероздільні обличчя мови. Ви маєте звук, і звук має значення, і жодне значення не може існувати без того, щоб звук його не виражав. У музиці переважає звуковий елемент, а у миті – значеннєвий. Я був вражений тим, що музика і мітологія – сестри, зачаті мовою, однак вони, так би мовити, виростили нарізно, прямували в різних напрямках (як у мітології, коли один персонаж іде на північ, а інший – на південь, і вони ніколи знову не зустрінуться), то, може, якщо я не зміг писати звуками, то зміг би це зробити зі значеннями.

Різновид подібності я намагався виявити (я вже говорив про це, однак наголошу ще раз) торкаючись, наскільки це можливо, тільки західної музики, так, як вона розвивалася протягом останніх сторіч. Однак тепер ми є свідками чогось, що за типологією дуже подібне до явища, коли мит як літературний жанр зникав і заміщався романом. Тепер ми спостерігаємо, як зникає сам роман. І цілком можливо, що явище XVIII ст., коли музика переймала структуру та функції мітології, тепер виявляється знову у так званій масовій музиці, яка переймає роман як жанр, у той час, коли він зникає із літературної сцени.

Переклад Марії Маєрчик